

ks. Wojciech Misztal

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Uwielbienie Boga w przekazie medialnym: mass media w świetle pierwszego papieskiego orędzia radiowego z 1931 roku

Współcześnie nie dziwi obecność w mediach treści o charakterze religijnym, w tym chrześcijańskich i katolickich, jak np. przekaz w czasie rzeczywistym czy też retransmisja wydarzeń. Można tu wskazać np. transmisje mszy świętych, jak też bożonarodzeniowego i wielkanocnego papieskiego błogosławieństwa *Urbi et orbi*. Taki przekaz jest pożyteczny dla chorych czy osób starszych niemożących, np. ze względu na stan zdrowia, w praktykowany już w starożytności sposób uczestniczyć w zgromadzeniu liturgicznym. Może też, co także jest ważne, stanowić pierwszy krok, by następnie zdecydować się na uczestnictwo już nie online w modlitwie wspólnotowej, np. jako pielgrzym¹. Z początkiem takiego wykorzystania mediów – może nawet trzeba tu mówić o oficjalnej, uroczystej inauguracji przez najwyższy autorytet kościelny – wiąże się pierwsze papieskie orędzie radiowe z np. technologicznie w stosunku do obecnego

¹ Zob. np. Benedykt XVI, *Messaggio per la XLVII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali Reti Sociali: porte di verità e di fede; nuovi spazi di evangelizzazione* (24.01.2013), http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/messages/communications/documents/hf_ben-xvi_mes_20130124_47th-world-communications-day.html (1.03.2013), nr 10. W przypadku dokumentów kościelnych zasadniczo za punkt odniesienia, ze względu na szerszą perspektywę badawczą dotyczącą obecności i oddziaływania treści chrześcijańskich w Internecie, przyjęto tu tekst włoski opublikowany na oficjalnym portalu watykańskim: www.vatican.va. Numeracja jednostek pochodzi z danego dokumentu lub, by ułatwić skorzystanie z nich, została wprowadzona w oparciu o kolejność akapitów.

status quo bardzo odległego 12 lutego 1931 roku². W tym pierwszym orędziu Pius XI m.in. wskazuje – co, jak się wydaje, nie zostało do tej pory należycie podjęte, choć bardzo na to zasługuje – na Boga jako na odbiorcę przekazu medialnego. Niniejsze opracowanie zostało zamierzone jako przyczynek do poszukiwań, co takie podejście do mediów, współcześnie bodajże nieznanne, oznacza, jak może pomóc w korzystaniu z szeroko rozumianych środków społecznego przekazu.

1. Urzeczywistnienie przekonania, by przez przekaz medialny zwrócić się do Boga i wszelkiego stworzenia

Urzeczywistnienie związane z pierwszym papieskim orędziem radiowym przekonania, by przez przekaz medialny zwrócić się do Boga i wszelkiego stworzenia, ma swą interesującą, bynajmniej niepozbawioną związków z np. trudnościami, obiekcjami i wahaniami, historię³. Wspomniane orędzie to tekst stosunkowo krótki. W wybranej za punkt odniesienia, udostępnionej na portalu watykańskim jego wersji włoskiej to nieco mniej niż: 1600 wyrazów, 9100 znaków (w tym licząc spacje). Papież Pius XI, który je przygotował i wygłosił, urodził się w 31 maja 1857 roku w Desio na północy Włoch. 6 lutego 1922 roku został wybrany na papieża. 12 lutego 1931 roku inauguruje on, wygłaszając wspomniane orędzie, działalność Radia Watykańskiego. Zmarł w Rzymie 10 lutego 1939 roku⁴. W 1920 roku w Pittsburghu, czyli w technologicznie i ekonomicznie od np. Włoch znacznie potężniejszych Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, rozpoczęto pierwsze na świecie regularne nadawanie programu radiowego. Brytyjskie BBC (Wielka Brytania w tym okresie to wielkie, potężne, bogate imperium przemysłowe, koloniale i morskie) powstaje w 1922 roku.

² Pius XI, Il primo radiomessaggio a tutte le genti e ad ogni creatura (12.02.1931), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19310212_radiomessage.html (8.07.2017) [dalej: Il primo radiomessaggio]. Orędzie to jest dostępne po łacinie w „Acta Apostolicae Sedis” [dalej: AAS]: Pius XI, Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCCXXXI, AAS 23 (1931) nr 3, s. 65–70.

³ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 1 i 2.

⁴ Więcej na temat Achillesa Rattiego – Piusa XI zob. np. Z. Zieliński, *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków 1775–1978*, Warszawa 1983, s. 420n; R. Aubert, *Półwiecze, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: 1848 do czasów współczesnych, red. L. J. Rogier, R. Aubert, M. D. Knowles, tłum. T. Szafranski, Warszawa 1985, s. 404n; J. Hajjar, *Katolickie Kościoły wschodnie*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: 1848 do czasów współczesnych, dz. cyt., s. 360n; P. Henry, *Creative remembering – and prudent forgetting – on our way to Christian unity source*, „Journal of Ecumenical Studies” 52 (2017) no. 2, s. 287n.

W 1926 roku Polskie Radio inauguruje nadawanie stałych programów: już 16 i 17 kwietnia 1927 roku mają miejsce pierwsze polskie transmisje i retransmisje radiowe liturgii⁵. Telewizja jako mass medium zacznie na szeroką skalę rozwijać się po II wojnie światowej, czyli od 1945 roku. Na początku lat 30. w bogatej, należącej do obszarów w skali światowej najwyżej rozwiniętych, Europie nie wszystkich stać na własny odbiornik radiowy w domu. Na przykład w Polsce w „1926 r. było [...] 5,2 tys. radioabonentów, w 1930 r. – 202,6 tys., a w 1939 r. – 1 016,5 tys.”⁶ By słuchać radia, ludzie gromadzą się np. w barach. Pojawiają się też głośniki uliczne, przez które przechodnie *volens nolens* słuchają m.in. audycji radiowych. Przykładowo tą drogą radio będzie wykorzystywane jako narzędzie propagandy w hitlerowskich Niemczech jak też w stalinowskim Związku Radzieckim. W audycjach radiowych niepodzielnie królują języki narodowe. Era powszechnego emitowania, przynajmniej przez potężnych nadawców, programów w językach obcych, i to nawet w skali globalnej ma dopiero nadejść⁷.

Tego, że działalność Radia Watykańskiego została uroczystie zainaugurowana na początku 1931 roku, trudno nie uznać za wyraz bardzo dużego zainteresowania i zaangażowania papieża Piusa XI, właściwego jemu i innym osobom nastawienia, by jak najszybciej wykorzystać pojawiające się możliwości. Dostępne dane pozwalają widzieć tu także przewyższanie m.in. obaw czy podchodzenia z rezerwą⁸: czego nie należy pochopnie np. potępiać w oparciu o współczesną wiedzę dotyczącą niebywałego rozwoju, upowszechnienia, przydatności mass mediów elektronicznych i ich pozytywnej roli, poczynając od upowszechniania się radia prawie przed 100 laty do dzisiaj. Ludzkie doświadczenie jednoznacznie wskazuje, że to, co nowe, może też być bardzo

⁵ Por. M. Szczepaniak, *Msza fonogeniczna*, Poznań 2013, s. 296.

⁶ W. Roszkowski, *Najnowsza historia Polski. 1914–1945*, Warszawa 2003, s. 386. Zob. M. J. Kwiatkowski, *Narodziny Polskiego Radia: radiofonia w Polsce w latach 1918–1929*, Warszawa 1972, s. 7n; M. J. Kwiatkowski, *Polskie Radio 1925–1939: mała kronika*, Warszawa 1973, s. 9n.

⁷ Zob. np. R. Grunberger, *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*, t. 2, tłum. W. Kalinowski, wstęp W. Markiewicz, Warszawa 1977, s. 288n. Autor cytuje tam m.in. następujące słowa A. Hitlera: „Bez samochodów, filmów dźwiękowych i radia – nie byłoby zwycięstwa narodowego socjalizmu” (tamże, s. 288). Zob. też W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski. Okres 1939–1945*, Gdańsk 1989, s. 116n; B. Laurent, *Catholicism and liberalism: two ideologies in confrontation*, „Theological Studies” 68 (2007) no. 4, s. 809n.

⁸ Zob. F. J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della radio vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia. Pontificato di Pio XI fondatore e primo papa della Radio Vaticana. 6 feb. 1922 – 10 feb. 1939*, w: Radio Vaticana. La voce del papa e della Chiesa in dialogo con il mondo – sito ufficiale, <http://www.radiovaticana.va/it1/cronistoria.asp?pag=2> (1.11.2017), pod datą: np. 26.01.1927.

niebezpieczne, nie tylko zaś pożyteczne: mass media nie stanowią tu wyjątku. Zasadniczy problem, jak wynika z dostępnych danych, dotyczył możliwości transmitowania przez radio sprawowanej liturgii, a dokładniej kwestii uczestnictwa w niej⁹. Jednak nie jest to jeszcze wszystko. Niecałe półtora miesiąca przed posiadającą w pewnym sensie charakter sakralny, liturgiczny uroczystą inauguracją przez Piusa XI działalności Radia Watykańskiego i zarazem wygłoszeniem pierwszego papieskiego orędzia radiowego, czyli gdy przygotowania do tych wydarzeń musiały być bardzo zaawansowane lub wręcz dobiegać końca, papież ogłosił encyklikę *Casti connubii*. Stwierdza on tam m.in.: „już nie w sposób ukryty [...], ale otwarcie [...] za pomocą słowa pisanego, przedstawień teatralnych wszelkiego typu, powieści, nowel i opowiadań [...], seansów kinowych, wypowiedzi radiowych, wreszcie za pomocą wszystkich najnowszych osiągnięć naukowych jest deptana i wyśmiewana świętość małżeństwa, natomiast wychwala się rozwody, cudzołóstwo, wady najohydniejsze”¹⁰. Inauguracja działalności Radia Watykańskiego i pierwsze papieskie orędzie radiowe w takim kontekście przedstawiają się m.in. jako *sui generis* odebranie przekazu medialnego zła, które go usiłuje zinstrumentalizować, i wskazanie na ten przekaz jako na ważne, skuteczne narzędzie dobra, nawet samego Boga, i sięgnięcie po to narzędzie.

O utworzeniu papieskiej rozgłośni radiowej myślano już przynajmniej w pierwszej połowie lat 20. XX wieku¹¹. Jest to związane m.in. z inicjatywami

⁹ „Obawiano się, że wierni potraktują radiowy przekaz jako wystarczający i zadośćczyniący świętecznemu obowiązkowi obecności na mszy św., zastępując bezpośrednie uczestnictwo na miejscu sprawowania liturgii pojęciem partycypacji pośredniej, traktowanej jako akt intencjonalny. Zastrzeżenia natury teologicznej dotyczyły także problemu ewentualnej niestosowności miejsca odbioru transmisji i zatracenia liturgicznej istoty Eucharystii – Uczty i Ofiary” (M. Szczepaniak, *Radiowa transmisja mszy św. z Kongresu Eucharystycznego w Dublinie. Przełom w recepcji transmisji radiowych w praktyce eklezjalnej*, „Kultura – Media – Teologia” (2012) nr 9, s. 16). Zob. też. A. Draguła, *Eucharystia zmediatyzowana*, Zielona Góra 2009, s. 31–35; A. Spadaro, *Cyberteologia. Chrześcijaństwo w dobie Internetu*, tłum. M. Masny, Kraków 2013, s. 135n. K. Pokorna-Ignatowicz pisze, że ostatecznie Pius XI „okazał się wielkim entuzjastą radia” (*Kościół w świecie mediów. Historia – dokumenty – dylematy*, Kraków 2002, s. 34).

¹⁰ Pius XI, *Lettera enciclica sul matrimonio cristiano Casti connubii* (31.12.31), https://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19301231_casti-connubii.html (24.03.2018), cz. II. Zob. J. F. Pollard, *Electronic pastors: radio, cinema and television from Pius XI to John XXIII*, w: *The papacy since 1500: from Italian prince to universal pastor*, ed. J. Corkery, T. Worcester, Cambridge–New York 2010 s. 184n.

¹¹ Zob. F. Bea, *Qui Radio Vaticana. Mezzo secolo della radio del papa*, Roma 1981, s. 19n; M. J. Matelski, *Vatican Radio: propagation by the airwaves*, Westport 1995, s. 11n.

naukowca o. Giuseppe Gianfranceschiego (1875–1934), rektora Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie i przewodniczącego Papieskiej Akademii Nauk¹². Poważną przeszkodę, którą na tej drodze trzeba było najpierw koniecznie usunąć, stanowiła tu jednak tzw. kwestia rzymska powstała po zdobyciu papieskiego Rzymu przez wojska Wiktora Emanuela II w 1870 roku. W art. 6 traktat zawarty 11 lutego 1929 roku między Stolicą Apostolską oraz Włochami – rozwiązując dopiero wtedy wspomnianą kwestię rzymską – gwarantował Stolicy Świętej, stosownie do ówczesnych możliwości technicznych, m.in. utworzenie połączeń, bezpośrednio także z innymi państwami, telegraficznych, telefonicznych, radiotelegraficznych, radiotelefonicznych i pocztowych. Miało to nastąpić w ciągu jednego roku od wejścia w życie traktatów laterańskich, to ostatnie zaś miało się dokonać wraz z wymianą dokumentów potwierdzających ich ratyfikację¹³. Jeden z badaczy następująco ocenia tę sytuację. „To, czego papież naprawdę pragnął [wM: osiągnąć przez posiadanie uznanego międzynarodowo, niezależnego Państwa Watykańskiego] była kolej [wM: chodzi o możliwość komunikacji] i radio. Przede wszystkim radio, bo rozumiał, że *terytorium Kościoła jest świat i że tylko media potężne i globalne – wtedy właśnie radio – dadzą Kościołowi prawdziwą «suwerenność»*. Dlatego wezwał Marconiego, wynalazcę. Państwo może być bardzo małe, ale jest potrzebne, ponieważ dzięki niemu można mieć niezależną stację kolejową i niezależne radio”¹⁴. Zaledwie cztery dni po wymianie ratyfikowanych traktatów laterańskich, tj. 11 czerwca 1929 roku, Guglielmo Marconi, po udzieleniu mu audiencji przez Piusa XI uczestniczył w ogrodach watykańskich w wizji lokalnej w związku tworzeniem Radia Watykańskiego¹⁵. Niecałe dwa lata później rozgłośnia ta już działała, posługując się nadajnikiem o mocy 15 kW. Zarazem

¹² Zob. F. J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della radio vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia. Pontificato di Pio XI fondatore e primo papa della Radio Vaticana*, dz. cyt., pod datą: np. 25.05.1925; 16.02.1929; 21.09.1929; 22.09.1930.

¹³ Inter Sanctam Sedem et Italiae Regnum conventiones. Trattato fra la Santa Sede e l'Italia, art. 6 i art 27, AAS 21 (1929), s. 212 i 221.

¹⁴ A. Spadaro, *Pio XI: il Papa che aveva intuito la dinamica dei social network*, <http://www.cyberteologia.it/2011/11/pio-xi-il-papa-che-aveva-intuito-la-dinamica-dei-social-network/> (24.03.2018). Zob. J. Metzler, *The legacy of Pius XI*, „International Bulletin of Missionary Research” 17 (1993) no. 2, s. 62n; M. Elsbernd, *Rights statements: a hermeneutical key to continuing development in magisterial teaching*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 62 (1986) fasc. 4, s. 308n.

¹⁵ Zob. C. Confalonieri, *Pio XI visto da vicino*, Torino 1957, s. 147.

posiadała, jak to ujął o. F. J. Cabasés, zasięg światowy¹⁶. Godna podkreślenia szybkość działania wskazuje nie tylko na determinację papieża i jego współpracowników¹⁷, lecz także sugeruje, że wcześniej dokładnie rozeznano sytuację, kierując się m.in. wysoką oceną przydatności posiadania własnej papieskiej rozgłośni radiowej, oraz przedsięwzięto odpowiednie staranne przygotowania. Nadając pierwsze papieskie orędzie radiowe, skorzystano także z możliwości retransmisji „na żywo” przez innych nadawców.

W ten sposób orędzie to otrzymało maksymalny zasięg, i to nie tylko gdy chodzi o odbiorcę (ponieważ papież zwraca się w nim do Boga i do wszystkich stworzeń)¹⁸ – lecz także gdy chodzi o możliwość rozpowszechnienia na falach eteru. Taką drogą, czyli m.in. przez nadzwyczajną zmianę nadawanego programu, docierając do odbiorców związanych z już wcześniej działającymi nadawcami, transmitowano je „na żywo” np. USA, Kanadzie, Australii i we Włoszech. O ile dzisiaj jest czymś zupełnie zwyczajnym, że dzięki np. Internetowi można, mimo odległości w przestrzeni i w czasie, usłyszeć, jak brzmi głos papieża np. Jana Pawła II, Benedykta XVI i Franciszka, to 12 lutego 1931 roku takie doświadczenie musiało dla większości słuchaczy orędzia być czymś zupełnie nowym. Zaraz po wygłoszeniu przez Pius XI orędzia po łacinie Radio Watykańskie nadało jego tłumaczenia m.in. po włosku, francusku, angielsku, niemiecku, hiszpańsku jak też w języku polskim¹⁹. Jest to początek odkrywania i wykorzystywania możliwości, które dają media, a czynią to one stopniowo. Tak wypracowanie, jak i zapoznanie się z tym potencjałem, a także skorzystanie z niego z perspektywy czasu zbyt łatwo, czy nawet pochopnie mogą być postrzegane jako coś oczywistego. Dobrze ilustruje to następujący przykład. Około pół roku od inauguracji działalności Radia Watykańskiego i wygłoszenia pierwszego papieskiego orędzia radiowego, 25 lipca 1931 roku dyrekcja tegoż

¹⁶ Zob. Comitato Guglielmo Marconi Internazionale, Guglielmo Marconi e la Radio Vaticana, <http://www.radiomarconi.com/marconi/vaticano.html> (10.10.2017).

¹⁷ Decyzją Piusa XI prace nad uruchomieniem Radia Watykańskiego nadzorował ówczesny sekretarz stanu, chodzi o bardzo wysoki urząd, kadr. Eugenio Pacelli, przyszedł papież Pius XI. Uczestniczył on także w inauguracji działalności rozgłośni papieskiej. Zob. F. J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della radio vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia. Pontificato di Pio XI fondatore e primo papa della Radio Vaticana*, dz. cyt., [wprowadzenie do wydarzeń z 1930 roku].

¹⁸ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio nr 1 i 2*.

¹⁹ Zob. F. J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della radio vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia. Pontificato di Pio XI fondatore e primo papa della Radio Vaticana*, dz. cyt., pod datą: 12.02.1931.

radia opublikowała na łamach „L'Osservatore Romano” następujący komunikat: „Prosi się nas z różnych stron o program naszych emisji radiowych. [...] nie emitujemy ani nie będziemy emitować transmisji radiowych. Posiadamy jednak stałe godziny ćwiczeń radiowych [...]. W ramach tych ćwiczeń przekazujemy informacje i wiadomości [...]. W każdą niedzielę oraz w inne dni świąteczne o godz. 11 czasu środkowoeuropejskiego nadajemy czytania liturgiczne i [inne] pisma związane z duchowością, skierowane szczególnie do chorych”²⁰.

W sumie Radio Watykańskie powstało, zaczęło działać bardzo szybko, gdy tylko okoliczności, w tym polityczne, na to pozwoliły. Zarysowane powyżej działania i osiągnięcia – nie tylko z ówczesnego punktu widzenia jak najbardziej godne uwagi, sytuujące się chronologicznie przed zasadniczo nieznaną wtedy jeszcze umysłowi ludzkiemu czekającą na media wielką przyszłością i potęgą – zostały przez papieża Piusa XI i jego otoczenie najpierw wykorzystane, by przez pierwsze papieskie orędzie radiowe zwrócić się do Boga i wszelkiego stworzenia, czyli do wszystkich. Jest to przedsięwzięcie bardzo ambitne. Znajomość okoliczności jego realizacji wskazuje m.in. na następujące sprawy.

To szeroko zakrojone, powszechne zwrócenie się do wszystkich nabiera szczególnego znaczenia w zderzeniu z ówczesnymi możliwościami ich wykorzystaniem i ówczesną ich oceną. Uwzględniając dalszy rozwój mediów i ich współczesną potęgę oraz prognozy na przyszłość, trudno nie myśleć o dysproporcji i zarazem o podejściu bardzo ambitnym i wybiegającym daleko w przyszłość. Zarazem nasuwa się wniosek, iż potrzeba dalszej refleksji nad

²⁰ Cyt. za: F. Bea, *Qui Radio Vaticana*, dz. cyt., s. 68. Jedną z najchlubniejszych i prawdopodobnie najmniej oczekiwanych kart historii Radia Watykańskiego czy wręcz mediów była pomoc w odnalezieniu jeńców wojennych i osób cywilnych zaginionych w czasie II wojny światowej. Stopniowo zaangażowanie to całkowicie zaabsorbowało rozgłoszenie papieską i było możliwe m.in. dzięki wkładowi nuncjatur i parafii. Opierało się też na odpowiednio wypracowanej ramówce. Z biegiem czasu tygodniowo emitowano ponad 700 takich audycji (początkowo było ich niewiele). W latach 1940–1946 wyemitowano w ich ramach ponad 1 270 tys. komunikatów, które były nadawane m.in. do Francji, Belgii, Luxemburga, Szwajcarii, Wielkiej Brytanii, Irlandii, Włoch, Grecji, na Maltę, do wschodniej i południowej Afryki, Algierii, Egiptu, Etiopii, Konga, Kenii, Mozambiku, Sudanu, Turcji, Palestyny, Syrii, Iraku, Iranu, Indii, Chin, Tajlandii, Argentyny, Wenezueli, Australii. W przypadku bardzo dużych odległości Radio Watykańskie korzystało tu ze współpracy krajowych centrów radiowych i radiotelegraficznych oraz Czerwonego Krzyża. Zob. F. J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della radio vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia. Pontificato di Pio XI secondo Papa della Radio Vaticana 2 mar. 1939 – 9 ott. 1958*, <http://www.radiovaticana.va/it/cronistoria.asp?pag=3> (1.11.2017), pod datą: 1.09.1939.

skorzystaniem z możliwości, które ludzie otrzymali i otrzymują wraz z dalszym rozwojem mediów.

2. Sposoby zapewnienia zrozumiałości przekazu medialnego i uwydatnienia jego godności

Za datę inauguracji działalności Radia Watykańskiego – i tym samym za datę ogłoszenia pierwszego papieskiego orędzia upowszechnionego za pomocą mass medium elektronicznego – wybrana została 9. rocznica koronacji Piusa XI. Wolno w tym widzieć wolę, by tym dwóm wydarzeniom medialnym nadać jak największą rangę, podkreślić ich duże znaczenie. Pius XI osobiście przygotował orędzie. Rękopis wskazuje, iż starannie je redagował, m.in. niosząc poprawki. Papież przygotował orędzie i odczytał je w czasie transmisji w języku łacińskim²¹. Na wybór języka też trzeba zwrócić uwagę. Ówczesne audycje radiowe mają charakter zasadniczo narodowy: m.in. w tym znaczeniu, że są nadawane we współcześnie używanych językach narodowych. W XX wieku łacina się do nich nie zalicza. Język angielski zaś nie ma wtedy jeszcze takiej pozycji międzynarodowej, jak dzisiaj. Co do pierwszego papieskiego orędzia radiowego, to jest ono skierowane, co przyjdzie jeszcze szerzej przedstawić, do wszystkich: nie tylko ludzi, ale do wszelkich bytów²². Taki zamiar warto zestawić z przecież bez wątpienia znaną papieżowi i jego współpracownikom sytuacją, polegającą na tym, że programy radiowe były odbierane na znacznie mniejszym obszarze geograficznym, niż ma to miejsce obecnie (nawet przy uwzględnieniu możliwości retransmisji). Ponadto szansę na odbiór dodatkowo ograniczała na przykład liczba posiadanych aparatów radiowych. Współcześnie sięga się po pomoc mediów, by przekaz wpłynął na maksymalną liczbę odbiorców: musi być więc sformułowany w jak najbardziej zrozumiały dla nich sposób. Z tym, że na zrozumiałość przesłania składa się niejeden element. Papież zwraca się m.in. do robotników na całym świecie²³. Jest to bardzo liczna grupa i nonsensem byłoby przyjąć, iż Pius XI przeoczył, że łacina nie jest językiem, którym oni by się posługiwali. Jednak łacina to np. język najważniejszych dokumentów Kościoła rzymskokatolickiego, język nawet samej jego liturgii, mszy świętej, sakramentów, czyli

²¹ Por. M. Szczepaniak, Radiowa transmisja mszy św. z Kongresu Eucharystycznego w Dublinie, dz. cyt., s. 11; rękopis publikuje C. Confalonieri, *Pio XI visto da vicino*, dz. cyt., appendice.

²² Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, np. nr 1.

²³ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 13.

w rozumieniu teologicznym m.in. skuteczne narzędzie, a przynajmniej jego ważna część, zapewniające porozumienie się między doczesnością i światem nadprzyrodzonym, w tym z samym Bogiem. Pius XI sam wyjaśniał, z jakiego powodu mówił po łacinie i dlaczego przemówienie składało się zasadniczo ze słów zaczerpniętych z Biblii: łacina jest językiem powszechnym Kościoła, zaś omawiane przemówienie to spotkanie o zasięgu powszechnym i tutaj „słowo Boga winno [...] dotrzeć do wszystkich niepodważalnie i mile widziane”²⁴. Słowo pisane i słowo mówione odgrywają kluczową rolę, gdy chodzi o zrozumiałość przekazu. Jednak są też inne ważne elementy, od których ona zależy. Należy do nich np. symbolika, sięganie do przeszłości, do tego, jak dany język, np. łaciński, jest postrzegany przez odbiorców. W okresie, gdy liturgia w Kościele rzymskokatolickim była sprawowana po łacinie i miało to za sobą już wiekową tradycję, język łaciński przedstawiał się w pewnym sensie jako powszechny w skali globalnej i nieograniczony wyłącznie do doczesności.

Na samym początku *Pierwszego orędzia radiowego* papież Pius XI określa radio za pomocą sformułowania „cudowny wynalazek markoniański”. Odniesienie do wkładu ze strony Guglielma Marconiego (1874–1937) w początki i rozwój radia jako takiego jest tu jednoznaczne, wyeksponowane i odpowiada stanowi rzeczy. Trzeba też pamiętać o wspomnianym już wkładzie Guglielma Marconiego w powstanie Radia Watykańskiego. Zarazem początek orędzia ukierunkowuje także na następującą interpretację. Słowa o realizacji przez Boga swego tajemniczego, mądrego planu wydają się odnosić nie tylko do powierzenia Achillesowi Rattiemu misji papieskiej: „Będąc przez tajemniczy zamysł Boży” następcą św. Piotra „i mogąc jako pierwszy korzystać z tego miejsca z cudownego wynalazku markoniańskiego”²⁵. Nieco dalej odnośnie do możliwości, jakie daje radio, Pius XI wprost stwierdza: „Chwała Bogu, który dał za naszych dni taką moc ludziom (Mt 9,8), że ich słowa docierają naprawdę do najdalszych zakątków ziemi (Ps 18,5; Rz 10,18)”²⁶. Mamy do czynienia z następującym przesłaniem: papież uroczyście przedstawia radio adresatom orędzia, czyli wszystkim, jako wspañały wynik współdziałania Boga i ludzi. A adresatami orędzia są: Bóg, wszyscy ludzie, cały Kościół, wszelkie stworzenie²⁷. Na tak zapoczątkowany nurt nauczania, rozumienia i prezentowania

²⁴ C. Confalonieri, *Pio XI visto da vicino*, dz. cyt., s. 149.

²⁵ Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 1.

²⁶ Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 2.

²⁷ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 1.

mediów następnie składa się następnie m.in. nauczanie Piusa XII, Soboru Watykańskiego II i św. Jana Pawła II²⁸. Warto w związku z tak pozytywną oceną radia uwzględnić, iż omawiane orędzie nie zawiera ani jednego ostrzeżenia czy też stwierdzenia, że to mass medium może być lub bywa używane ze szkodą dla człowieka. Jest to znamienne m.in. z tego powodu, że papież nie podchodzi do środków społecznego przekazu bezkrytycznie. Na przykład był przeciwny wykorzystaniu radia do transmitowania obrzędów liturgicznych²⁹. Przyjmując za punkt odniesienia datę ogłoszenia pierwszego papieskiego orędzia radiowego, jak też uwzględniając staranne, rozmyślane przygotowania do tego wydarzenia, należy zarazem uwzględnić, iż przecież przedtem i potem Pius XI zwraca uwagę także na niebezpieczeństwa związane ze złym wykorzystaniem mediów³⁰. Natomiast w omawianym wystąpieniu radio zostało ukazane jako narzędzie, dzięki któremu świat, ludzie doznają pozytywnej przemiany: narzędzie, którym razem posługuje się Bóg i człowiek³¹. Nie tylko od strony technologicznej radio przedstawia się jako udany owoc współdziałania Bożego i ludzkiego. Co do treści, to na orędzie składają się dobrane przez Piusa XI cytaty biblijne, czyli słowa, którymi Bóg zwraca się do ludzi. Pewne fragmenty omawianego przesłania szczególnie wskazują na to działanie.

²⁸ Zob. Pius XII, *Litterae encyclicae de re cinematographica, radiophonica ac televisifica Miranda prorsus* (8.09.1957), http://w2.vatican.va/content/pius-xii/la/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_08091957_miranda-prorsus.html (30.04.2016), akapit 1; Sobór Watykański II, Dekret o środkach społecznego przekazu *Inter mirifica* (4.12.1963), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski, nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 87, nr 1; Paweł VI, *Messaggio per la VII Giornata Mondiale Delle Comunicazioni Sociali Le comunicazioni sociali e l'affermazione e promozione dei valori spirituali* (1.05.1973), http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19730501_vii-com-day.html (20.07.2016), akapit 5; Jan Paweł II, *Lettera apostolica ai responsabili delle comunicazioni sociali Il rapido sviluppo* (24.01.2005); http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/apost_letters/2005/documents/hf_jp-ii_apl_20050124_il-rapido-sviluppo.html (20.08.2015), nr 14.

²⁹ Zob. F. J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della radio vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia. Pontificato di Pio XI fondatore e primo papa della Radio Vaticana*, dz. cyt., pod datą 26.01.1927; zob. też E. Baragli, *Comunicazione, comunione e Chiesa*, Roma 1973, s. 452.

³⁰ Zob. np. Pius XI, *Lettera enciclica sull'educazione cristiana della gioventù Divini illius Magistri* (31.12.1929), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121929_divini-illius-magistri.html (9.12.2017), nr 92; Pius XI, *Lettera enciclica sul cinema Vigilanti cura* (26.06.1936), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29061936_vigilanti-cura.html (10.10.2017), nr 4n.

³¹ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 12; 14.

„Zachęcamy [...] w Panu”³². „[...] przekazujemy wam od Chrystusa”³³. Papież udziela błogosławieństwa „w imię” Osób Bożych³⁴. Jak już wspomniano, omawiane orędzie świadomie zostało „utkane” ze słów Pisma Świętego. Jak to interesująco ukazał np. Sobór Watykański II – kiedy do człowieka docierają słowa Biblii, to przemawia do niego sam Bóg³⁵.

Mając na uwadze uroczyste rozpoczęcie działalności Radia Watykańskiego, Pius XI ułożył również modlitwę do odmówienia przy błogosławieństwie znajdujących się tam urządzeń radiowych³⁶. Składają się na nią m.in. słowa: „głoście Ewangelię wszelkiemu stworzeniu»: pobłogosław ten zestaw maszyn do nadawania na falach eteru, abyśmy, gdy słowa apostołskie także z dalekimi ludami połączą się, w jedną z Tobą rodzinę zostali zgromadzeni”³⁷. Tym samym urządzenie, technologia przekazu medialnego zostały przedstawione jako dobre same w sobie, jako narzędzie, to prawda, że nie jedyne, jednak jako narzędzie, jeszcze bardzo słabo rozwinięte, którym Bóg się może posłużyć, w pewnym sensie ofiarowane Bogu przez ludzi i Kościół, by dokonać bardzo pozytywnego dzieła. Kiedy Bóg posługuje się techniką, technologią, to materia i doczesność stają się narzędziami korzystnego dla ludzi procesu, który przekracza granice tego, co materialne i doczesne. Kilkadziesiąt lat później w związku z kolejnym etapem przemian komunikacji międzyludzkiej

³² Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 12.

³³ Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 14.

³⁴ Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, zakończenie.

³⁵ Zob. Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym *Dei Verbum* (18.11.1965), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski, nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, nr 21, s. 359n.

³⁶ Zob. C. Confalonieri, *Pio XI visto da vicino*, dz. cyt., s. 149.

³⁷ Cyt. za: Comitato Guglielmo Marconi Internazionale, Guglielmo Marconi e la Radio Vaticana.

A. Spadaro następująco komentuje to błogosławieństwo: „Co intuicja dostrzega «wewnątrz» tych słów? Otóż to, że Pius XI miał na myśli wspólnoty wirtualne powstałe i żyjące dzięki technologii... Faktycznie, podczas gdy faszyzm będzie rozumiał radio jako przedłużenie spotkań, podczas których słucha się Duce, to Radio Watykańskie pretenduje, powiedzmy, by mówić do serca, do osób, wyobrażając sobie właśnie «jedną rodzinę». A więc oddając medium globalne w służbę relacjom, nie zaś propagandzie, treści. W tym błogosławieństwie treści są ukierunkowane na związek. Dzisiaj jest to właśnie logiką sieci społecznościowych, które komunikując zawartości, umacniają związki. Pius XI, myśląc o radio, miał na uwadze prawdopodobnie pewną sieć społecznościową, ponieważ pod uwagę brał bardziej model relacji rzeczywistych niż model wyłącznie przekazu radiowego. W ten sposób, między innymi, wskazał drogę, jak rozumieć sens radia w naszych czasach” (*Pio XI: il Papa che aveva intuito la dinamica dei social network*, dz. cyt.). Zob. E. Kozerska, *Państwo i społeczeństwo w poglądach Piusa XI*, Wrocław 2005, s. 314.

papież Benedykt XVI, powołując się na bł. Pawła VI, następująco przedstawił relacje między nowymi technologiami i właściwym im potencjałem a sferą duchową: i to także bynajmniej nie w kluczu np. konfliktu, wykluczania się czy obcości. „[...] przekaz w czasach «nowych mediów» pociąga za sobą coraz ściślejszy i bardziej codzienny związek człowieka z urządzeniami, od komputerów do telefonów komórkowych, by wymienić tylko najbardziej rozpowszechnione. Jakie skutki będzie miał ten stały związek? Już papież Paweł VI wskazywał kierunek refleksji, gdy mówiąc o pierwszych projektach automatyzacji językowej analizy tekstu biblijnego, zadawał sobie pytanie: «Czyż ten wysiłek nadania narzędziom mechanicznym swoistej funkcji duchowej, który przez swą użyteczność zostaje uszlachetniony i uwznioślony, nie ociera się o sacrum? Czy to duch został uwięziony przez materię, czy może materia, ujarzmiona i zmuszona do posłuszeństwa wobec praw ducha, składa temu duchowi wielki hołd?»”. Zraz potem Benedykt XVI dodaje: „Wyczuwa się, że słowa te mówią o głębokiej więzi z duchem, która jest powołaniem technologii”³⁸.

3. Bóg jako odbiorca chwały płynącej z przekazu medialnego

Stwierdzenie, że orędzie jest skierowane do wszystkich ludzi, do wszelkiego stworzenia³⁹, pozwala mówić, stosując obecną terminologię, iż Pius XI wyznacza mu zasięg czy charakter globalny. Jednak papież prowadzi znacznie dalej, bo poza granice doczesności. Kościół katolicki od dawna dzieli się przekonaniem, że środki społecznego przekazu są wspaniałym dziełem Boga czy też wspólnym wspaniałym dziełem Boga i ludzi⁴⁰. Bóg jest obecny w przekazie medialnym: skutecznie posługuje się nim przy udziale ludzi, komunikuje się

³⁸ Benedykt XVI, Przemówienie z okazji zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Środków Społecznego Przekazu *Mówmy ludziom o Bogu, posługując się nowymi językami cyfrowymi* (28.02.2011), http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/wp/benedykt_xvi/przemowienia/massmedia_28022011.html (31.08.2011).

³⁹ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 1n.

⁴⁰ Zob. Pius XII, *Litterae encyclicae de re cinematographica, radiophonica ac televisifica Miranda prorsus*, akapit 1; Sobór Watykański II, Dekret o środkach społecznego przekazu *Inter mirifica*, nr 1; Paweł VI, *Messaggio per la VII Giornata Mondiale Delle Comunicazioni Sociali Le comunicazioni sociali e l'affermazione e promozione dei valori spirituali*, akapit 5; Jan Paweł II, *Lettera apostolica ai responsabili delle comunicazioni sociali Il rapido sviluppo*, nr 14.

z nimi za jego pomocą, oddziałuje przez niego⁴¹. Mniej znane natomiast, bo-
dajże zupełnie nieznanie jest wskazanie na Boga jako na „odbiorcę” przekazu
medialnego. A z propozycją takiego podejścia do mediów mamy do czynienia
już w pierwszym papieskim orędziu radiowym.

Na Boga jako na adresata orędzia wskazuje już początek orędzia: „mogąc
jako pierwsi chlubić się z tego miejsca cudownym wynalazkiem markoniań-
skim, zwracamy się najpierw do wszystkich bytów [...], mówiąc im [...] sło-
wami Pisma Świętego: «Słuchajcie, niebios, tego, co mówię, usłysz, ziemio,
słowa ust moich» (Pwt 32,1)”⁴². Choć w rozumieniu biblijnym, jak pokazuje
np. modlitwa *Ojcze nasz* (Mt 6,9), niebo jest „miejscem”, gdzie przebywa Bóg⁴³,
to jednak jest to rzeczywistość stworzona (por. Rdz 1,1). Słusznie więc drugi
akapit orędzia wprost przedstawia Boga jako pierwszego, któremu należy od-
dać chwałę. Jak stwierdza Pius XI, Bóg ma być uwielbiony we wszystkim i we
wszystkich⁴⁴. Orędzie niejako dołącza się tutaj: także media, także przez nie
można i należy wielbić Boga. Wspomniany akapit rozpoczyna się następująco:
„I niech to będzie nasze pierwsze słowo”. Zaraz potem papież umieścił nastę-
pujące słowa: „Chwała Bogu”. Następne zdanie rozpoczynają te same słowa:
„Chwała Bogu”. Za rozumieniem, iż Bóg także w drugim akapicie orędzia został
wskazany jako jego „adresat” przemawia m.in. sposób, w jaki Pius XI wskazuje
na kolejnych jego adresatów: „Co do zwrócenia się następnie do ludzi, poleca
nam apostoł...”⁴⁵. Orędzie podane w wersji włoskiej na portalu watykańskim
zawiera poprzedzające akapity nagłówki, które wskazują na adresatów. W przy-
padku drugiego akapitu zamieszczone zostały tam słowa: „A Dio”, czyli „Do
Boga”. Pełniące podobną rolę nagłówki zamieszczone są w tekście łacińskim
opublikowanym w „Acta Apostolicae Sedis”. W przypadku drugiego akapitu
są to słowa: „Ad Deum”, czyli „Do Boga”⁴⁶.

Zwracając się do Boga przez pośrednictwo radia, papież oddaje Mu cześć
i dziękuje: jest to modlitwa w akapicie drugim. Jako powód została

⁴¹ Zob. Jan Paweł II, *Messaggio per la xxxvi Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali Internet: un nuovo Forum per proclamare il Vangelo* (22.01.2002), http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/communications/documents/hf_jp-ii_mes_20020122_world-communications-day.html (20.07.2016), nr 6.

⁴² Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 1.

⁴³ Szerzej na ten temat zob. J.-M. Fénasse, J. Guillet, *Ciel*, w: *Vocabulaire de théologie biblique*. Deuxième édition révisée et augmentée, sous la direction X. Léon-Dufour e.a., Paris 1971, kol. 167–8.

⁴⁴ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 7.

⁴⁵ Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 3.

⁴⁶ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCCXXXI*, dz. cyt., s. 65.

przedstawiona możliwość skorzystania z szansy, którą daje komunikowanie się za pomocą radia. „Chwała Bogu, który dał za naszych dni taką moc ludziom (Mt 9,8), że ich słowa naprawdę docierają aż na krańce ziemi (Ps 18,5; Rz 10,18)”⁴⁷. W ten sposób radio zostało ukazane bardzo pozytywnie jako prawdziwy dar Boga i prawdziwy owoc ludzkiego zaangażowania. Już w tym sensie można powiedzieć, że zasadniczo przez przekaz radiowy do swych stworzeń zwraca się także sam Bóg. Ono w ten sposób – niejako w dwóch kierunkach – łączy łaskę i rozum, doczesność i wieczność, ziemię i świat nadprzyrodzony. Zarazem ono nie wyobcowuje względem spraw doczesnych, jak przyjdzie dokładniej zobaczyć, nie chodzi jedynie o przekaz zawarty w dalszej części powyżej przytoczonego tekstu: „i pokój na ziemi, gdzie jesteśmy reprezentantem tego boskiego Odkupiciela, Jezusa (2 Kor 2,20), który przychodząc ogłosił pokój, pokój dalekim i pokój bliskim (Ef 2,17), wprowadzając pokój w Krwi Swego Krzyża”⁴⁸. Mamy tu więc do czynienia z pozytywnym bardzo dużym, wręcz powszechnym zasięgiem i oddziaływaniem. Skoro zaś Bóg został wskazany jako „adresat” orędzia już na samym początku, to wtedy w pewnym sensie całe orędzie jest skierowane i do Niego, słowa kierowane przez papieża do innych adresatów są też niejako „do wiadomości” Boga.

Bóg, do którego papież się zwraca, to Ojciec, Syn i Duch Święty, czyli cała Trójca Święta⁴⁹. Druga Osoba Boża jest tytułowana w taki sposób, że mamy jednoznaczne wskazanie na misterium wcielenia i na misterium wielkanocne⁵⁰. Bóg jest godzien chwały, ona się Mu należy⁵¹. On jest wszechmocny, wydaje polecenia, rządzi⁵². Kocha swe stworzenia niewymowną miłością⁵³. A ta w szczególnie sposób objawia się, skutecznie oddziałuje przez misterium wielkanocne⁵⁴. Przez to misterium On życiodajnie jednoczy z sobą⁵⁵, przy czym to jednoczenie dokonuje się też przez przekaz medialny⁵⁶. Pokój jest przede wszystkim Jego darem: także tutaj narzędziem obdarzania nim jest przekaz

⁴⁷ Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 2.

⁴⁸ Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 2.

⁴⁹ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, zakończenie.

⁵⁰ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 2.

⁵¹ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 2.

⁵² Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 1.

⁵³ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr nr 5.

⁵⁴ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 4.

⁵⁵ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 7.

⁵⁶ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 8; 1.

medialny⁵⁷. Daje ludziom zdolności, sprawność realizacji przekazu medialnego o zasięgu powszechnym⁵⁸. Przez zwrócenie się do adresatów, wybór łaciny do wygłoszenia orędzia i następnie nadanie tłumaczenia orędzia w wybranych językach nowożytnych, przez podjętą tematykę pierwsze papieskie orędzie radiowe wpisuje się we wspomniany zasięg powszechny: w pewnym sensie jest nawet narzędziem Bożego działania, wyrazem Jego troski i miłości, które też zostały ukazane jako mające charakter powszechny⁵⁹. Chrystus przynosi pojednanie i pokój wszystkim, w wymiarze powszechnym⁶⁰. Wiara, czyli dar Boga, którego podmiotem jest człowiek (zob. np. 1 Kor 12,3), jednoczy ludzi w jedną rodzinę, przezwyciężając grożące im konflikty np. na tle ekonomicznym, własnościowym, klasowym (taka interpretacja świata i wyciąganie z niej konsekwencji były wtedy bardzo istotne m.in. ze względu na rosnący w siłę komunizm i nastawienie do przeprowadzania zmian na drodze rewolucji)⁶¹. Władza Boga posiada charakter powszechny i decydujący⁶². Bóg powołuje ludzi do działania w Jego imieniu⁶³. Dotyczy to misji wypełnianej przez samego papieża⁶⁴, czyli także tego działania, jakim jest wygłoszenie przez niego pierwszego papieskiego orędzia radiowego⁶⁵. Niejako w odpowiedzi na skierowane do Niego przesłanie medialne (zawierające wspomniane uwielbienie i dziękczynienie), przez papieża Bóg tą drogą błogosławi „Miastu i światu”, czyli wszystkim⁶⁶.

4. Niesamotność Boga jako odbiorcy przekazu medialnego

Jednym z głównych punktów chrześcijańskiego przesłania o Bogu jest stwierdzenie, że Bóg nie jest i nie chce być samotnikiem. Trzeba tu wskazać misterium trynitarne, tzn. że Bóg to Ojciec, Syn i Duch Święty (*communio Trinitatis*, Jan Paweł II, *Dominum et Vivificantem*, 24). Bóg nie jest sam w niebie również dlatego, że dzieli je ze swymi stworzeniami (np. Iz 6,1–13;

⁵⁷ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 4; 2.

⁵⁸ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 2.

⁵⁹ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 6.

⁶⁰ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 2.

⁶¹ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 3; zob. nr 13.

⁶² Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 3; 8.

⁶³ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 4.

⁶⁴ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 3.

⁶⁵ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 1.

⁶⁶ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 14.

Ap 4,1–11; 7,1–15). Także w doczesności Bóg jest ze swymi stworzeniami (np. J 1,1–14). Dzieło stworzenia-zbawienia pokazuje, iż Bóg bardzo się angażuje, by być ze swymi stworzeniami, i to nawet we wspólnocie, która posiada cechy usynowienia, utworzenia wspólnoty o charakterze rodzinnym (np. Ga 4,4–7; Rz 8,15). Na to działanie i dzieło składa się zainicjowana, podtrzymywana przez Boga skuteczna komunikacja z bytami stworzonymi. „Wielokrotnie i na różne sposoby przemawiał niegdyś Bóg do ojców [...], a w tych ostatecznych dniach przemówił do nas przez Syna” (Hbr 1,1–2). Początek Ewangelii św. Jana ze swej strony przedstawia Drugą Osobę Trójcy św. jako Słowo, gr. *logos* (J 1,1–14). W 2009 roku papież Benedykt XVI następująco odniósł się do współczesnego boomu technologii związanych z przekazem informacji oraz ich zastosowania. „O ile może zadziwiać szybkość, z jaką nowe technologie stały się bardziej niezawodne i skuteczne, o tyle nie powinna zaskakiwać ich popularność wśród użytkowników, gdyż zaspokajają one podstawowe pragnienie człowieka, którym jest nawiązywanie relacji z innymi ludźmi. To pragnienie komunikacji i przyjaźni jest zakorzenione w naszej ludzkiej naturze i nie może być rozumiane jedynie jako reakcja na nowinki technologiczne. W świetle przesłania biblijnego powinno być ono odczytywane jako odzwierciedlenie naszego udziału w komunikatywnej i jednoczącej miłości Boga, który pragnie zgromadzić całą ludzkość w jednej rodzinie. Kiedy odczuwamy potrzebę zbliżenia się do innych ludzi, kiedy chcemy ich lepiej poznać i dać się im poznać, odpowiadamy na powołanie Boże – powołanie wpisane w naszą naturę istot stworzonych na obraz i podobieństwo Boga, Boga komunikacji i komunii”⁶⁷.

Jak to przedstawia pierwsze papieskie orędzie radiowe, przekaz medialny nie jest skierowany wyłącznie do Boga. Chrześcijaństwo jest zdania, że istnieje podstawowy związek, który nierozzerwalnie w jedno łączy miłość Boga i miłość bliźnich, Boga i Jego stworzenia (zob. np. Mt 22,36–40; Łk 10,25–27; Rz 8,19–23)⁶⁸. Omawiane orędzie tak podchodzi do przekazu medialnego, że wpisuje się on w wypełnianie przykazania miłości, co m.in. odbiera ten przekaz wspomnianym totalitaryzmem czy wszelkiemu wykorzystywaniu

⁶⁷ Benedykt XVI, *Messaggio per la XLIII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali Nuove tecnologie, nuove relazioni. Promuovere una cultura di rispetto, di dialogo, di amicizia* (24.01.2009), http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/messages/communications/documents/hf_ben-xvi_mes_20090124_43rd-world-communications-day.html (1.03.2015), nr 3–4.

⁶⁸ Por. A. Ganoczy, *Nauka o stworzeniu*, red. W. Beinert, t. 3, tłum. J. Fenrychowa, Kraków 1999, s. 55 (seria: Podręcznik Teologii Dogmatycznej).

go na szkodę człowieka, chroni przed takim zawłaszczeniem⁶⁹. Razem z Bogiem papież Pius XI wymienia następujących adresatów orędzia (zachowano kolejność zastosowaną w orędziu): wszystkie byty, niebo, ziemia, wszyscy ludzie⁷⁰, ludzie składający się na Kościół katolicki⁷¹, kardynałowie, patriarchowie, arcybiskupi, biskupi, prałaci, prezbiterzy⁷², zakonnicy i zakonnice (kobiety nie zostały niezauważone)⁷³, misjonarze i misjonarki (ponownie widać, że papież zauważa także kobiety i ich specyficzny wkład) oraz katechiści z krajów misyjnych⁷⁴, wszyscy wierni świeccy niezależnie od płci (Pius XI jeszcze raz wymienia również kobiety jako należące do wspólnoty i zarazem posiadające swą tożsamość)⁷⁵, niewierzący w Chrystusa i ci wierzący w Chrystusa, którzy nie są w jedności z Kościołem katolickim⁷⁶, sprawujący władzę⁷⁷, poddani, podwładni⁷⁸, ludzie bogaci⁷⁹ i biedni⁸⁰, pracownicy najemni i pracodawcy potraktowani jako jedna grupa adresatów, przy czym pracownicy zostali wymienieni jako pierwsi⁸¹, ostatnia grupa to strapieni i prześladowani⁸². Papież zwraca się do wszystkich, używając kategorii ogólnych, zarazem wybiera pewne grupy, na które szczególnie chce zwrócić uwagę. Podkreśla, że szczególnie bliskie związki łączą go z katolikami. Dostrzega też innych chrześcijan i niechrześcijan. Nieraz przynależność religijna nie jest brana pod uwagę. W sumie mamy tu do czynienia ze wskazaniem szeregu różnych okoliczności, w których ludziom przychodzi żyć i w których muszą dawać sobie radę, potrzebują pomocy. Ona zaś przychodzi m.in. przez pierwsze papieskie orędzie radiowe. Na przykład do ludzi zamożnych papież kieruje następujące słowa: „Bogatym mówimy, że muszą siebie uważać za sługi Opatrzności Bożej i rozdawców Jej dóbr, którym sam Jezus Chrystus polecił

⁶⁹ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, np. nr 13.

⁷⁰ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 1.

⁷¹ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 3.

⁷² Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr nr 4.

⁷³ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr nr 5.

⁷⁴ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 6.

⁷⁵ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 7.

⁷⁶ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 8.

⁷⁷ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 9.

⁷⁸ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 10.

⁷⁹ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 11.

⁸⁰ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 12.

⁸¹ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 13.

⁸² Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 14.

ubogich, i od których boski Sędzia będzie więcej wymagał, ponieważ więcej otrzymali”⁸³.

Zwracając się do różnych adresatów, papież umieścił ich w pewnej kolejności. Jego orędzie jest zaadresowane do wszystkich i jego wyemitowanie można uznać za jednoczesne skierowanie go do wszystkich. Pius XI wykorzystał takie możliwości przekazu medialnego. Jest to zbieżne z postrzeganiem różnych adresatów jako szczególnie ważnych, wręcz jako tych, którym papież za pomocą odpowiednio dobranych słów wskazuje na właściwe im pierwszeństwo. Adresaci są razem i w ten sposób, zamiar powszechności i zasięg powszechny orędzia są wyraźniej widoczne. Oto wybrane przykłady. Na rozpoczynające orędzie zdanie składają się m.in. następujące słowa: „zwracamy się na pierwszym miejscu do wszystkich bytów i do wszystkich ludzi”⁸⁴. „Niech to będzie nasze pierwsze słowo: chwała Bogu w najwyższych niebiosach i pokój na ziemi ludziom dobrej woli”⁸⁵. „Gdy zwracamy się do ludzi, to rozkazuje nam apostoł, by czynić dobro wszystkim, jednak szczególnie domownikom wiary (Ga 6,10). Wpada więc, byśmy zwrócili nasze pierwsze słowo najpierw nie do innych”, lecz ludzi należących do Kościoła katolickiego”⁸⁶. Na zakończenie orędzia, przed błogosławieństwem odbiorca ma do czynienia z takim oto przesłaniem: „Jako ostatnie co do wykonania, jednak pierwsze, gdy chodzi o intencje i serdeczność, do was dociera nasze słowo, którzy jesteście chorzy, doznajecie bólu, ucisku, przeciwności, szczególnie którzy cierpicie tak z powodu nieprzyjaciół Boga i społeczności ludzkiej”⁸⁷.

Przekaz o niesamotności Boga – również tej medialnej, a w tym jako „Adresata” przesłania – u papieża Piusa XI łączy się z jego staraniami np. przez nauczanie, by przypomnieć czy też lepiej uświadomić ludziom powszechny charakter zaangażowania Chrystusa jako wszechmocnego i miłosiernego Pana wszechświata. Są to starania, by ludzie jak najpełniej skorzystali z tego atutu. W 1925 roku Pius XI wprowadził uroczystość Chrystusa Króla wszechświata, nauczając też, że władzy Chrystusa podlega wszystko, co stworzone”⁸⁸.

⁸³ Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 11.

⁸⁴ Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 1.

⁸⁵ Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 2.

⁸⁶ Zob. Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 3.

⁸⁷ Pius XI, Il primo radiomessaggio, nr 14. Zob. M. R. Pfeil, *Called and gifted: charism and Catholic social teaching*, „Horizons” 34 (2007) no. 2, s. 225n.

⁸⁸ Zob. Pius XI, Lettera enciclica sulla regalità di Cristo *Quas primas* (11.12.1925), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_11121925_quas-primas.html#_ftnref28 (10.03.2018), punkt: *Natura e valore del Regno di Cristo*. Zob. G. Sicard, *Le „Christ Roi” dans*

W encyklice *Quas primas*, w punkcie *Królestwo o charakterze powszechnym i społecznym* papież pisze m.in.: „myliłby się poważnie ten, kto odbierałby Chrystusowi [...] władzę nad wszystkim rzeczami doczesnymi”, zważywszy że otrzymał On od Ojca takie właśnie zupełne prawo i faktyczną władzę⁸⁹. Media to część tego królestwa – jego istnienia, życia, rozwoju – i to bynajmniej nie najgorsza, lecz zaliczająca się do Bożych cudownych darów⁹⁰, szczerze zarezerwowanych przez Opatrzność, jak stwierdza Paweł VI, dla współczesności⁹¹.

Dokładniejsze opracowanie pierwszego papieskiego orędzia radiowego – a z pewnością omawiane przesłanie na to zasługuje – z natury rzeczy powinno bardziej uwzględnić jego związki, np. zwracając uwagę na podejmowane kwestie z całym nauczaniem i innymi działaniami Achillea Rattiego – Piusa XI (czyli wychodząc także poza chronologiczne ramy jego pontyfikatu). Oznacza to zarazem zwrócenie uwagi na bardzo złożony, trudny, burzliwy okres w historii nie tylko Kościoła katolickiego, lecz także świata. Już jednakże powyżej przedstawione dane upoważniają do wysunięcia pewnych wniosków. Przygotowując i wygłaszając w 1931 roku pierwsze papieskie orędzie radiowe, Pius XI przedstawia przekaz medialny jako posiadający zasięg nie tylko globalny. Jego adresatami są przecież wszyscy ludzie, wszelkie stworzenie, świat doczesny i świat niebiański, nawet sam Bóg. Ma to miejsce w czasach, gdy media w porównaniu do dzisiejszych możliwości posiadają bardzo skromny, choć w tamtych czasach i tak słusznie budzący zdumienie i zachwyt potencjał. Papież zarazem uroczyście podjął kwestię nie tylko skorzystania z pojawiających

la pensée théologico-politique de Pie XI, „Bulletin de Littérature Ecclésiastique” 102 (2001) n° 2, s. 149n.

⁸⁹ Zob. Pius XI, Lettera enciclica sulla regalità di Cristo *Quas primas*, punkt: *Regno universale e sociale*. Zob. A. Monticone, *La Radio Vaticana tra fascismo e guerra 1931–1944*, w: *Chiesa e società dal secolo 4 ai nostri giorni. Studi storici in onore del Padre Ilarino da Milano*, a cura di L. P. Pedetta, Roma 1979, s. 683n; P. Misner, *Catholic labor and Catholic Action: the Italian context of „Quadragesimo anno”*, „The Catholic Historical Review” 90 (2004) no. 4, s. 661.

⁹⁰ Zob. Pius XI, *Il primo radiomessaggio*, nr 1; 2; zakończenie; Pius XII, *Litterae encyclicae de re cinematographica, radiophonica ac televisifica Miranda prorsus*, akapit 1; Sobór Watykański II, Dekret o środkach społecznego przekazu *Inter mirifica*, nr 1; Jan Paweł II, *Lettera apostolica ai responsabili delle comunicazioni sociali Il rapido sviluppo*, nr 14.

⁹¹ Zob. Paweł VI, *Messaggio per la VII Giornata Mondiale Delle Comunicazioni Sociali Le comunicazioni sociali e l'affermazione e promozione dei valori spirituali*, nr 5.

się nowych możliwości, ale też np. związaną z nimi kwestię przekazywania przesłania w jak najbardziej zrozumiały sposób oraz bycia razem, także dzięki płaszczyźnie, dynamice i potencjałowi medialnemu jego adresatów. Nasuwa się tu wniosek, że uwzględnienie przytoczonych wskazań tego orędzia znacznie pomaga zrozumieć i coraz pełniej wykorzystać wielkie, coraz bardziej rosnące możliwości mediów współcześnie i w przyszłości. Na przykład jeśli Pius XI zwraca się do Boga drogą medialną, to Bóg jest odbiorcą radia, mediów, a one są jedną dróg faktycznie prowadzących do Niego, do tego, by On wysłuchał, odpowiedział, odpowiednio zareagował. Jest to bardzo wysoka, pozytywna ocena przekazu medialnego. Także w ten sposób Bóg w niebie nie jest samotny. Ta niesamotność Boga jest zbawcza dla doczesności: również w przypadku bycia razem z pozostałymi adresatami orędzia, błogosławienia im.

ABSTRAKT

Artykuł analizuje pierwsze papieskie orędzie radiowe wygłoszone 12 lutego 1931 roku przez Piusa XI. Szczególnie zwrócono uwagę na przedstawione tam rozumienie przekazu medialnego jako skierowanego do wszystkich, a więc posiadającego charakter nie tylko globalny, ale powszechny, także w tym znaczeniu, że papież zwraca się w nim również do Boga (w akcie uwielbienia i dziękczynienia). Jest to fakt, na który, jak się wydaje, niezbyt zwraca się uwagę. Omówiono kontekst powstania pierwszego papieskiego orędzia radiowego, obraz Boga ukazany przez papieża Piusa XI, w tym dobroczynne związki Boga z innymi odbiorcami przekazu. Pierwsze papieskie orędzie radiowe Piusa XI z 1931 roku zawiera wskazania, których uwzględnienie pomaga znacznie lepiej zrozumieć i coraz pełniej wykorzystać wielkie, nawet rosnące możliwości mediów współcześnie i w przyszłości.

SŁOWA KLUCZOWE

duchowość, komunikacja społeczna, mass media, Pius XI, radio, Radio Watykańskie, życie społeczne

ABSTRACT

God: the Important Mass Media's Receiver. From the Guidelines of the First Papal Radio Message

The article analyzes the first papal radio message transmitted on February 12, 1931. A particular attention was paid to the understanding of the media message presented there as addressed to everyone, and therefore having a character not only global, but

universal. According to Pope Pius XI this universality means also addressing to God (in the act of praise and thanksgiving). It is a fact that this conception seems to be not particularly noticed – is God. The context of the first Pope's radio message, the image of God shown by Pope Pius XI, including God's beneficial relationships with other recipients of the message was discussed. The first Pope's radio message of Pius XI from 1931 contains indications that can help better understand and fully utilize the great, even growing media's possibilities nowadays and in the future.

KEYWORDS

mass media, Pius XI, radio, social communication, social life, spirituality, Vatican Radio

BIBLIOGRAFIA

- Aubert R., *Półwiecze, które przygotowało Sobór Watykański II*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: *1848 do czasów współczesnych*, red. L. J. Rogier, R. Aubert, M. D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 397–472.
- Baragli E., *Comunicazione, comunione e Chiesa*, Roma 1973.
- Bea F., *Qui Radio Vaticana. Mezzo secolo della radio del papa*, Roma 1981.
- Benedykt XVI, Messaggio per la XLIII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Nuove tecnologie, nuove relazioni. Promuovere una cultura di rispetto, di dialogo, di amicizia* (24.01.2009), http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/messages/communications/documents/hf_ben-xvi_mes_20090124_43rd-world-communications-day.html (1.03.2015).
- Benedykt XVI, Messaggio per la XLVII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Reti Sociali: porte di verità e di fede; nuovi spazi di evangelizzazione* (24.01.2013), http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/messages/communications/documents/hf_ben-xvi_mes_20130124_47th-world-communications-day.html (1.03.2013).
- Benedykt XVI, Przemówienie z okazji zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Środków Społecznego Przekazu *Mówmy ludziom o Bogu, posługując się nowymi językami cyfrowymi* (28.02.2011), http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/wp/benedykt_xvi/przemowienia/massmedia_28022011.html (31.08.2011).
- Cabasés F. J., *Cronistoria documentata e contestualizzata della Radio Vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia. Pontificato di Pio XI fondatore e primo papa della Radio Vaticana. 6 feb. 1922 – 10 feb. 1939*, w: Radio Vaticana. La voce del papa e della Chiesa in dialogo con il mondo – sito ufficiale, <http://www.radiovaticana.va/it1/cronistoria.asp?pag=2> (1.11.2017).

- Cabasés F. J., *Cronistoria documentata e contestualizzata della radio vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia. Pontificato di Pio XII secondo Papa della Radio Vaticana 2 mar. 1939 – 9 ott. 1958*, w: Radio Vaticana. La voce del papa e della Chiesa in dialogo con il mondo – sito ufficiale, <http://www.radiovaticana.va/it/cronistoria.asp?pag=3> (1.11.2017).
- Comitato Guglielmo Marconi Internazionale, Guglielmo Marconi e la Radio Vaticana, <http://www.radiomarconi.com/marconi/vaticano.html> (12.02.2018).
- Confalonieri C., *Pio XI visto da vicino*, Torino 1957.
- Draguła A., *Eucharystia zmediatyzowana*, Zielona Góra 2009.
- Elsbernd M., *Rights statements: a hermeneutical key to continuing development in magisterial teaching*, „Ephemerides Theologicae Lovanienses” 62 (1986) fasc. 4, s. 308–332.
- Fénasse J.-M., Guillet J., *Ciel*, w: *Vocabilaire de théologie biblique*. Deuxième édition révisée et augmentée, sous la direction X. Léon-Dufour e.a., Paris 1971, kol. 165–170.
- Ganoczy A., *Nauka o stworzeniu*, red. W. Beinert, t. 3, tłum. J. Fenrychowa, Kraków 1999 (seria: Podręcznik Teologii Dogmatycznej).
- Grunberger R., *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*, t. 2, tłum. W. Kalinowski, wstęp W. Markiewicz, Warszawa 1977.
- Hajjar J., *Katolickie Kościoły wschodnie*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: 1848 do czasów współczesnych, red. L. J. Rogier, R. Aubert, M. D. Knowles, tłum. T. Szafrński, Warszawa 1985, s. 329–393.
- Henry P., *Creative remembering – and prudent forgetting – on our way to Christian unity source*, „Journal of Ecumenical Studies” 52 (2017) no. 2, s. 287–309.
- Inter Sanctam Sedem et Italiae Regnum Conventiones. Trattato fra la Santa Sede e l'Italia, „Acta Apostolicae Sedis” 21 (1929), s. 209–274.
- Jan Paweł II, Lettera apostolica ai responsabili delle comunicazioni sociali *Il rapido sviluppo* (24.01.2005); http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/apost_letters/2005/documents/hf_jp-ii_apl_20050124_il-rapido-sviluppo.html (20.08.2015).
- Jan Paweł II, Messaggio per la xxxvi Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali *Internet: un nuovo Forum per proclamare il Vangelo* (22.01.2002), http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/communications/documents/hf_jp-ii_mes_20020122_world-communications-day.html (20.07.2016).
- Kozerska E., *Państwo i społeczeństwo w poglądach Piusa XI*, Wrocław 2005.
- Kwiatkowski M. J., *Narodziny Polskiego Radia: radiofonia w Polsce w latach 1918–1929*, Warszawa 1972.
- Kwiatkowski M. J., *Polskie Radio 1925–1939: mała kronika*, Warszawa 1973.

- Laurent B., *Catholicism and liberalism: two ideologies in confrontation*, „Theological Studies” 68 (2007) no. 4, s. 808–838.
- Matelski M. J., *Vatican Radio: Propagation by the Airwaves*, Westport 1995.
- Metzler J., *The Legacy of Pius XI*, „International Bulletin of Missionary Research” 17 (1993) no. 2, s. 62–65.
- Misner P., *Catholic labor and Catholic Action: the Italian context of „Quadragesimo anno”*, „The Catholic Historical Review” 90 (2004) no. 4, s. 650–674.
- Monticone A., *La Radio Vaticana tra fascismo e guerra 1931–1944*, w: *Chiesa e società dal secolo 4 ai nostri giorni. Studi storici in onore del Padre Ilarino da Milano*, a cura di L. P. Pedetta, Roma 1979, s. 681–727.
- Paweł VI, *Messaggio per la VII Giornata Mondiale Delle Comunicazioni Sociali Le comunicazioni sociali e l'affermazione e promozione dei valori spirituali* (1.05.1973), http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19730501_vii-com-day.html (20.07.2016).
- Pfeil M. R., *Called and gifted: charism and Catholic social teaching*, „Horizons” 34 (2007) no. 2, s. 222–237.
- Pius XI, *Il primo radiomessaggio a tutte le genti e ad ogni creatura* (12.02.1931), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19310212_radiomessage.html (8.07.2017).
- Pius XI, *Lettera enciclica sul cinema Vigilanti cura* (26.06.1936), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29061936_vigilanti-cura.html (10.10.2017).
- Pius XI, *Lettera enciclica sul matrimonio cristiano Casti connubii* (31.12.31), https://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19301231_casti-connubii.html (24.03.2018).
- Pius XI, *Lettera enciclica sull'educazione cristiana della gioventù Divini illius Magistri* (31.12.1929), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121929_divini-illius-magistri.html (9.12.2017).
- Pius XI, *Lettera enciclica sulla regalità di Cristo Quas primas* (11.12.1925), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_11121925_quas-primas.html#_ftnref28 (10.03.2018).
- Pius XI, *Nuncium radiophonum die XII februarii MDCCCXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 23 (1931) nr 3, s. 65–70.
- Pius XII, *Litterae encyclicae de re cinematographica, radiophonica ac televisiva Miranda prorsus* (8.09.1957), http://w2.vatican.va/content/pius-xii/la/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_08091957_miranda-prorsus.html (30.04.2016).
- Pokorna-Ignatowicz K., *Kościół w świecie mediów. Historia – dokumenty – dylematy*, Kraków 2002.

- Pollard J. F., *Electronic pastors: radio, cinema and television from Pius XI to John XXIII*, w: *The papacy since 1500: from Italian prince to universal pastor*, ed. J. Corkery, T. Worcester, Cambridge–New York 2010 s. 182–203.
- Roszkowski W., *Najnowsza historia Polski. 1914–1945*, Warszawa 2003.
- Sicard G., *Le „Christ Roi” dans la pensée théologico-politique de Pie XI*, „Bulletin de Littérature Ecclésiastique” 102 (2001) n° 2, s. 149–166.
- Sobór Watykański II, Dekret o środkach społecznego przekazu *Inter mirifica* (4.12.1963), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski, nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 87–94.
- Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym *Dei Verbum* (18.11.1965), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski, nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 350–362.
- Spadaro A., *Cyberteologia. Chrześcijaństwo w dobie Internetu*, tłum. M. Masny, Kraków 2013.
- Spadaro A., *Pio XI: il Papa che aveva intuito la dinamica dei social network*, <http://www.cyberteologia.it/2011/11/pio-xi-il-papa-che-aveva-intuito-la-dinamica-dei-social-network/> (24.03.2018).
- Szczepaniak M., *Msza fonogeniczna*, Poznań 2013.
- Szczepaniak M., *Radiowa transmisja mszy św. z Kongresu Eucharystycznego w Dublinie. Przełom w recepcji transmisji radiowych w praktyce eklezjalnej*, „Kultura – Media – Teologia” 2012 nr 9, s. 8–19.
- Zieliński Z., *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków 1775–1978*, Warszawa 1983.